

УДК 94(438) "18" : 050 (470+571)

Валентина Місюра

ГАЗЕТА «ДЕНЬ» ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ ПОГЛЯДІВ СЛОВ'ЯНОФІЛІВ НА ПОЛЬСЬКЕ ПИТАННЯ НА ПОЧАТКУ 1860-Х РОКІВ

У зв'язку з лібералізацією урядової політики щодо періодичних видань, з другої половини 1850-х років у суспільному житті Російської імперії більшої ваги набирала преса. З'явилися журнали «Русская беседа» (1856–1860 рр.), «Русский вестник» (з 1856 р.), газета «Парус» (1859 р.). У 1861 році дозвіл на видання газети «День» отримав відомий публіцист, слов'янофіл Іван Аксаков.

На шпальтах періодичних видань обговорювалися найактуальніші проблеми російського суспільного життя. На початку 60-х років XIX ст. одним із питань, яке хвилювало російську громадськість і вимагало негайного вирішення було польське питання.

Мета дослідження: охарактеризувати газету «День» як важливе джерело для вивчення позиції слов'янофілів щодо польського питання на початку 1860-х років. Об'єктом є газета «День» за 1861–1863 рр. Предметом виступають погляди слов'янофілів, відображені в їхніх статтях, які опубліковані на шпальтах «Дня».

Окремих аспектів зазначеної проблеми торкалися у своїх працях російські історики Володимир Порох, Микола Цимбаєв, Борис Юр'єв, Володимир Китаєв [23; 28; 29; 20], а також польський дослідник Лешек Пйонтковський [30].

У першій половині 1860-х років єдиним друкованим органом слов'янофілів була газета «День», яка виходила раз на тиждень у період з жовтня 1861 до грудня 1865 рр. у Москві. Варто наголосити, що вона була особистим друкованим органом Івана Аксакова: він був її засновником, видавцем і редактором. Обсяг одного номера газети складав від 8 до 12 аркушів. Газета мала громадсько-літературний характер, публікації на політичні теми не були дозволені. Передові статті І. Аксакова визначали позицію газети щодо подій у країні. Серед співробітників «Дня» були такі відомі слов'янофіли, як Василь Елагін, Олександр Кошелєв, Юрій Самарін, Федір Чижов. Як і всі інші періодичні видання у Російській імперії, газета І. Аксакова підлягала цензурі.

«День» мав такі рубрики: передові статті, «Літературна» (пізніше «Загальна»), «Обласна», «Слов'янська», «Критика», «Розмаїтості». І. Аксаков сам відбирав статті та листи, які надходили до редакції для публікації. Якщо він поміщав такі, з ідеями та оцінками яких не був згодний, то свої міркування І. Аксаков висловлював в окремій статті або у редакційних примітках.

Найбільший інтерес у читачів викликали передові статті І. Аксакова. Вони друкувалися у кожному номері «Дня» і присвячувалися найзлободеннішим суспільним проблемам. Своїм статтям автор не давав назви, а у заголовку зазначав місце написання (Москва) і дату виходу газети, не підписував їх, за винятком осені 1862 року, коли він формально не вважався редактором газети.

І. Аксаков прагнув зробити «День» «голосом земства», проте повністю реалізувати цю ідею йому не вдалося. В «Обласному відділі» постійних кореспондентів було небагато: Михайло Коялович надсилав листи з Литви і Білорусії, Микола Ричков – з Білорусії, Федір Кокошкін – з Волинської губернії. Редактор постійно скаржився на нестачу кореспондентських матеріалів із провінцій, тому сам публікував статті від чийогось імені.

У зв'язку із тим, що І. Аксаков у своїй газеті велику увагу приділяв обговоренню проблем, пов'язаних із польським питанням, у 1863 році він двічі посилав кореспондентів на місця для збору матеріалів: М. Ричкова – у Білорусію, а Ф. Кокошкіна – на Волинь. Їхні кореспонденції друкувалися на шпальтах газети, а також ними користувався редактор для написання своїх статей.

Для того, щоб обґрунтувати безпідставність претензій поляків на західні губернії імперії, І. Аксаков мав намір публікувати матеріали з історії та географії Польщі, Литви і Русі. Публікація статей, які зачіпали проблеми східних земель давньої Речі Посполитої, викликали жваву дискусію. У ній брали участь також і польські автори. Особливої гостроти обговорення набувало тоді, коли стосувалося історичної долі Литви, Білорусії чи України.

У 1861 році позицію слов'янофілів щодо польського питання на шпальтах газети «День» висловили у статтях такі відомі представники слов'янофільського напрямку російської суспільно-політичної думки: Іван Аксаков, Володимир Ламанський та Василь Елагін. Стаття славіста В. Ламанського, опублікована у відділі критики № 2 «Дня» за 1861 рік, була відповіддю Чернишевському на його матеріал «Національна безтактність». У ній обґрунтовувалась теза В. Ламанського про триєдність руського народу, тобто думка про те, що малороси разом з великоросами і білорусами утворюють один руський народ, заселяли разом руську землю. Києву, «матері руських міст», відводилось вагоме значення, як духовного осередку руського народу. На думку В. Ламанського, відокремлення його від Росії може призвести не тільки до розпаду Російської імперії, але й загрожує єдності руського народу [22, с. 17].

Василь Елагін публікацією «Кілька слів про Польщу і Литву» продовжив тематику, пов'язану із Західним краєм імперії. У ній автор обґрунтовував право Росії на володіння Литвою. Він доводив, що у цьому краї мешкає не польський народ, а в більшості руський, що Литва була руською землею [18, с. 7 – 8].

У передовій статті за 18 листопада 1861 року висвітлена позиція І. Аксакова щодо таких питань, як права поляків на західні губернії, роль

Росії у поділах Речі Посполитої, а також роздуми публіциста щодо можливості надання Польщі незалежності [1].

Першим з поляків взяв участь у полеміці на шпальтах газети «День» польський письменник Грабовський. У січні 1862 р. у № 15 і № 16 він дав «Відповідь поляка російським публіцистам щодо питання про Литву і західні губернії», тим самим відгукнувшись на матеріал голови Київської археографічної комісії Михайла Юзефовича, опублікований у бельгійській газеті Le Nord у 1861 році [16; 17]. За словами І. Аксакова, коли з'явилися статті В. Елагіна, В. Ламанського та інших слов'янофілів, в яких прямо чи опосередковано обговорювалися питання про польські домагання на Київську, Волинську Подільську губернії і Білорусію, то Грабовський прислав рукопис своєї «Відповіді» до М. Юзефовича з пропозицією надрукувати його у газеті «День». Грабовський доводив право поляків на збереження за ними привілейованого становища у західних губерніях. Він також переконував, що народність малоросійська відрізняється від народності великоросійської значно більше, ніж від польської: вона «вся просякнута польським елементом внаслідок вікових зносин обох народів» [16, с. 8].

І. Аксаков першим відповів Грабовському, а разом з тим – кореспонденту з Білорусії, який підписався «Білорус», розкривши тим самим основні позиції редакції щодо Західного краю. Він стверджував, що газета «День» виступає «проти полонізму, озброєного різними громадськими, матеріальними і духовними знаряддями поневолення», за повну свободу життя і розвитку кожної народності, вважає білорусів «своїми братами, по крові і по духу», проголошує єдність руського народу [3, с. 14].

У полеміку також включився В. Елагін своїм «Листом до редактора з приводу статті п. Грабовського», опублікованим у № 24 «Дня» [19]. Він висловив переконання, що весь простий народ західних губерній визнає себе не польським, навіть не наполовину польським, а руським, і переконаний, що це зрозуміло будь-якій неупередженій людині. В. Елагін стверджував також, що «простий народ [...] зберігає у собі для майбутнього всю руську народність», тому поляки повинні відмовитися «бути на чолі руського народу» [19, с. 7-8].

У 1863 році польське питання продовжувало бути однією із провідних проблем, які обговорювалися на шпальтах газети «День». Найбільше статей йому присвятив І. Аксаков. Чи не в кожній його передовій у тому чи іншому контексті піднімалися питання про історичну долю та майбутнє західних губерній імперії. Польську проблематику розвивав також Юрій Самарін у статтях «З приводу думки «Русского вестника» про заняття філософією...», «Як відноситься до нас римська церква», «Лист редактору «Дня» з приводу захисту Київської адміністрації п. Вол. Юзефовичем», «Сучасний обсяг польського питання» [24; 25; 26; 27]. У газеті «День» у 1863 році були передруковані з «Русского инвалида» дві статті Олександра Гільфердінга:

«За що борються росіяни з поляками», «У чому шукати вирішення польського питання» [14; 15].

Редакція газети не відразу відгукнулася на січневі події 1863 року у Царстві Польському. У п'ятому номері «Дня» за 2 лютого замість передової І. Аксаков помістив замітку зі зверненням до читачів. Відсутність передової статті, в якій би треба було відобразити ставлення редакції до повстання у Царстві Польському, він пояснив наступним чином: «Ми надіємося, однак, що читачі наші зрозуміють, що це мовчання не є наша примха... Ми сміємо завірити читачів, що при кожному № виконуємо добросовісно свій редакторський обов'язок, і що відсутність наших передових статей ще не означає, що їх не було...» [5, с. 1]. Такого змісту замітки редактор поміщав у тих випадках, коли передові статті не були пропущені цензурою. Інколи на першій сторінці газети редактор зазначав лише місце, де мала бути поміщена заборонена цензурою його передова стаття. У зібрані творів І. Аксакова опубліковано кілька його передових, ненадрукованих у газеті «День» [13].

У 1863 році питання щодо західних губерній Російської імперії стало особливо актуальним. Слов'янофіли у пануванні саме там «польської шляхетської меншості над руською народністю» бачили джерело польського питання [14, с. 9]. Виходячи із того, що державний інтерес полягав у домінуванні руського етнічного елемента, представленого селянством та православним духовенством [27], вони давали російському уряду конкретні пропозиції щодо покращення матеріального та суспільного становища цих станів [14, с. 9-10; 27, с. 9-10]. Слов'янофіли обґрунтовували необхідність поширення освіти серед місцевих селян шляхом розширення мережі російських шкіл та заснування церковних братств [6, с. 3-4; 27, с. 9-10]. В одному з номерів газети було опубліковано «Запрошення записуватися у церковні братства Західного краю» М. Кояловича [21]. У статті «У чому шукати вирішення польського питання?» О. Гільфердінг закликав позбавити польську шляхту монополії в освіті, відкривши всім верствам населення рівний доступ у нижчі, середні і вищі школи [14, с. 10]. І. Аксаков навіть пропонував навчати білоруських селян у початкових школах білоруською «говіркою», що сприятиме підняттю їх самосвідомості та протистоятиме польському впливу. На його думку, для того, щоб селянин відчув себе руським, потрібно, щоб він спочатку усвідомив себе білорусом [7].

На шпальтах газети «День» активно слов'янофіли обговорювали питання про необхідність деполонізації місцевого управлінського апарату шляхом передачі судово-адміністративної влади до рук російських чиновників [25, с. 12; 27, с. 9]. Однак, І. Аксаков попереджував, що при напливі чиновників з Росії призначення посадових осіб на найнижчі посади повинне проводитися дуже обережно, з урахуванням їхніх професійних та моральних якостей [7]. Редактор закликав російську освічену молодь з великоросійських губерній зайняти місця мирових посередників у Західному краї [6, с. 4].

І. Аксаков висловив свої міркування щодо необхідності змінити територіально-адміністративний поділ Західного краю з метою зменшення польського впливу на цих землях. Він радив певні повіти західних губерній приєднати до великоросійських [9].

У газеті велика увага приділялась обговоренню земельної політики уряду у західних губерніях. Доказувалось, що поляки, не лояльні російському престолу, не повинні володіти землею у Західному краї [4]. І. Аксаков висловив свої міркування, щодо можливих шляхів колонізації регіону вихідцями із великоросійських губерній: пропонувалося селянам, які бажали би переїхати сюди із Центральної Росії, надати значні пільги. Маєтки, конфісковані у поляків у Білорусії, Україні та Литві, І. Аксаков радив надавати у винагороду чиновникам за державну службу, а також продавати їх лише росіянам [7].

Слов'янофіли також висловлювались щодо політики уряду в Царстві Польському. Зокрема, у статтях йдеться про те, що соціальну базу самодержавства у краї повинне складати селянство; пропонувалося покращити його становище шляхом наділення селян землею і запровадження селянського самоврядування [27, с. 9; 10, с. 4].

Переконання слов'янофілів щодо нездатності Польщі до самостійного політичного існування відображає стаття І. Аксакова за 4 травня 1863 р. Він стверджував, що як тільки з Царства Польського будуть виведені російські війська та адміністрація, там запанує анархія. Це призведе до нового поділу Польщі, але вже без участі Росії, і вона буде піддана германізації. Ця стаття також відображає ставлення І. Аксакова до різних варіантів вирішення польського питання, запропонованих російською та зарубіжною пресою. Він виступав проти відновлення для Польщі конституції 1815 року, навіть із деякими змінами і без окремої армії, пропонуючи спочатку дізнатися, чи саме цього Польща бажає. І. Аксаков також висловлювався проти безумовного і нерозривного об'єднання Царства Польського з Російською імперією на основі спільного для них політичного представництва [2].

На шпальтах газети «День» також слов'янофіли вели полеміку з публіцистами інших громадсько-політичних поглядів [8; 11]. У статті «З приводу думки «Русского вестника» про заняття філософією...» Ю. Самарін проаналізував позицію Михайла Каткова щодо польського питання. Він негативно поставився до пропозиції М. Каткова про повне об'єднання Польщі й Росії через встановлення спільного політичного представництва [26]. Ю. Самарін наголошував на тому, що М. Катков не хоче визнати латинство суттєвою перешкодою до примирення поляків з Росією, помилково вважаючи головним утрудненням у вирішенні польського питання територіальні претензії поляків, а саме – відновлення Польщі у кордонах 1772 року. Ю. Самарін вважав, що самі ці домагання витікали з історичної ролі Польщі як передової загону латинства у Східній Європі [26, с. 9].

Слов'янофіли великого значення надавали трактуванню російсько-польського конфлікту як боротьби двох світів: західноєвропейського і східнослов'янського, двох просвітницьких основ життя: католицтва і православ'я [12; 27, с. 8-9]. Вони стверджували, що Польща, примкнувши до романо-германського світу, в основі якого лежить латинство, зрадила слов'янству. Росія ж у повній мірі належить слов'янському світу [2, с. 2-3]. У статті «Сучасний обсяг польського питання» відображено думку, що польське питання вдасться вирішити тоді, коли поляки відмовляться від католицтва, чим забезпечать собі повернення до слов'янського світу [27, с. 9].

У декількох статтях газети відображено переконання слов'янофілів щодо неможливості «обрусити Царство Польське так, як німці онімечили Познань» [2, с. 2]. Визнаючи факт існування поляків як нації, Ю. Самарін залишав за ними право на збереження своїх національних особливостей, а саме «свободу віросповідання, офіційне вживання народної мови у справах внутрішнього управління і своєрідність громадського побуту» [27, с. 4]. Він бачив лише два шляхи вирішення польського питання.: нероздільна єдність Польщі з Росією за умови встановлення у першій сильної російської влади, яка переконала би поляків у безнадійності будь-якого повстання або «добровільне і повне» відречення Росії від Царства Польського. Публіцист виключав будь-які проміжні комбінації. Нероздільне об'єднання, на його думку, могло бути здійснене або у формі військової диктатури, або в іншій формі, яка би допускала, у певних межах, участь населення у справах місцевого управління. Уряд повинен утримувати за собою повну свободу дій і не зв'язувати себе ніякими зобов'язаннями [27, с. 10].

У статті «За що борються росіяни з поляками» погляди О. Гільфердінга викладено причини активізації польського визвольного руху на початку 1860-х років та Січневого повстання 1863 р. Основну з них він бачив у боязні поляків втратити панівне становище у західних губерніях унаслідок звільнення селян. Його позиція у польському питанні у західних губерніях базувалась на тому, що Росія – «країна руської народності», а надання польській шляхті російських дворянських привілеїв і права на володіння «руськими» селянами порушило засади існування Російської імперії [14; 15].

Таким чином, газета «День» є важливим джерелом для вивчення російської суспільно-політичної думки XIX ст. Вона виходила у роки найбільшого загострення внутріполітичної ситуації в Російській імперії. Позиції слов'янофілів щодо різних аспектів польського питання на початку 1860-х років, відображені у їхніх статтях, опублікованих у цій газеті. Вони дозволяють проаналізувати погляди слов'янофілів на політику, яка проводилась урядом у Царстві Польському та у Західному краї. Високий ступінь інформативності робить газету «День» надзвичайно цінною для дослідників російської суспільно-політичної думки другої половини загалом, а особливо для тих, хто досліджує погляди слов'янофілів щодо національного питання.

Джерела та література

1. Аксаков И. Москва, 18 ноября / И.С. Аксаков // День. – 1861. – № 6, 18 ноября. – С. 1-4.
2. Аксаков И. Москва, 4 мая / И.С. Аксаков // День. – 1861. – № 18, 4 мая. – С. 1-3.
3. Аксаков И. Ответ второму голосу / И.С. Аксаков // День. – 1862. – № 20, 24 февраля. – С. 13-14.
4. Аксаков И.С. Москва, 18 мая / И.С. Аксаков // День. – 1863. – № 20, 18 мая. – С. 1-4.
5. Аксаков И.С. Москва, 2 февраля / И.С. Аксаков // День. – 1863. – № 5, 2 февраля. – С. 1.
6. Аксаков И.С. Москва, 21 сентября / И.С. Аксаков // День. – 1863. – № 38, 21 сентября. – С. 1-4.
7. Аксаков И.С. Москва, 22 июня / И.С. Аксаков // День. – 1863. – № 25, 22 июня. – С. 1-3.
8. Аксаков И.С. Москва, 24 августа / И.С. Аксаков // День. – 1863. – № 34, 24 августа. – С. 1-4.
9. Аксаков И.С. Москва, 26 октября / И.С. Аксаков // День. – 1863. – № 43, 26 октября. – С. 1-4.
10. Аксаков И.С. Москва, 31 августа / И.С. Аксаков // День. – 1863. – № 35, 31 августа. – С. 1-4.
11. Аксаков И.С. Москва, 7 сентября / И.С. Аксаков // День. – 1863. – № 36, 7 сентября. – С. 1-4.
12. Аксаков И.С. По поводу письма Ригера о польском вопросе / И.С. Аксаков // День. – 1863. – № 28, 13 июля. – С. 14-17.
13. Аксаков И.С. Сочинения. – М., 1886. – Т.3. Польский вопрос и западно-русское дело. Еврейский вопрос. 1860–1886. Статьи из «Дня», «Москвы», «Москвича» и «Руси». – VII, 844 с.
14. Гильфердинг А. В чём искать разрешения польскому вопросу / А. Гильфердинг // День. – 1863. – № 32, 10 августа. – С. 4-10.
15. Гильфердинг А.Ф. За что борются русские с поляками / А. Гильфердинг // День. – 1863, 15 апреля. – № 15. – С. 5-11.
16. Грабовский Ответ поляка русским публицистам по вопросу о Литве и Западных губерниях, с предисловием от редакции / Грабовский // День. – 1862. – № 15, 20 января. – С. 7-10.
17. Грабовский Ответ поляка русским публицистам по вопросу о Литве и Западных губерниях (окончание) / Грабовский // День. – 1862. – № 16, 27 января. – С. 5-8.
18. Елагин В. Несколько слов о Польше и Литве (Письмо из бывшей Литвы) / В. Елагин // «День». – 1861. – № 8, 2 декабря. – С. 7-9.
19. Елагин В. Письмо к редактору по поводу статьи г. Грабовского / В. Елагин // День. – 1862. – № 24, 24 марта. – С. 5-10.
20. Китаев В.А. Польский вопрос в публицистике И.С. Аксакова (первая половина 60-х годов XIX в.) // Вопросы экономической и социально-политической истории России в XVIII–XIX вв. Сборник статей. Вып. I. – Горький, 1975. – С. 70-80.
21. Коялович М. Приглашение записываться в церковные братства Западного края // День. – 1863. – С. 7-9.
22. Ламанский В. Отдел критики. Национальная бестактность. (Статья Современника. 1861. Июль. О львовском слове: №№ 1 и 2) / В. Ламанский // «День». – 1861. – № 2. – С. 14-19.
23. Порох В.И. И.С. Аксаков – редактор «Дня» / В.И. Порох // Освободительное движение в России. – 1975. – Вып. 5. – С. 101-111.
24. Самарин Ю. Как относится к нам римская церковь / Ю. Самарин // День. – 1863, 11 мая. – № 19. – С. 3-5.
25. Самарин Ю. Письмо редактору «Дня» по поводу защиты Киевской администрации г. Вл. Юзефовичем / Ю. Самарин // День. – 1863. – № 36, 7 сентября. – С. 12–16.
26. Самарин Ю. По поводу мнения «Русского вестника» о занятиях философию, о народных началах и об отношениях их к цивилизации / Ю. Самарин // День. – 1863. – № 36, 7 сентября. – С. 4-10.

27. Самарин Ю. Современный объём польского вопроса // День. – 1863. – №38, 21 сентября. – С. 4-10.
28. Цимбаев Н.И. И.С. Аксаков в общественной жизни пореформенной России / Н.И. Цимбаев. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1978. – 264 с.
29. Юрьев Б.И. «День» / Б.И. Юрьев // Общественная мысль России XVIII – начала XX века: Энциклопедия. – М.: РОССПЭН, 2005. – С. 145-146.
30. Piątkowski L. Kwestia polska w myśli politycznej Iwana Aksakowa / Leszek Piątkowski // Na pograniczu kultur, języków i tradycji / Pod redakcją Marka Mądzika i Adama Witusika. – Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2004. – S. 209- 225.

Summary

There is characterized the newspaper “Den' ” as an important source for learning Slavophiles’ position concerning the polish question at the beginning of 1860-th years. It’s found out that there on it’s pages were published the articles of the most famous Slavophiles: Yuriy Samaryn, Alexander Hilferding, Ivan Aksakov, Vasily Elahin, Volodymyr Lamanskyu. The materials of newspaper represent Slavophiles’ ideas concerning the origin of the Russian nation, land and peasant questions, the administrative reform in the West guberniya of the empire. Slavophiles connected solving these problems with solving the polish question.

УДК 303.446.4

**Лариса Мицик
Людмила Долгоновська**

МАДРИДСЬКА МИРНА КОНФЕРЕНЦІЯ 1991 р. У ДЗЕРКАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ, РОСІЙСЬКОЇ ТА БІЛОРУСЬКОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ

Регіон Близького Сходу вже понад півстоліття залишається „гарячою точкою” планети, до якої прикуті погляди світової політичної еліти, релігійних організацій та наукових кіл. При цьому головним дестабілізуючим чинником тут виступає арабо-ізраїльське протистояння, в основі якого лежить палестино-ізраїльський антагонізм. Після низки кровопролитних війн між арабськими державами та Ізраїлем, що продемонстрували ілюзорність намірів вирішити конфлікт збройними методами, спроб дипломатичного його врегулювання в 1970-х рр. (Женевська мирна конференція 1973 р., Кемп-Девідський мирний процес 1978–1979 рр.) та згорання переговорних процесів у 1980-х рр., проведення широкомасштабної мирної конференції в Мадриді (1991 р.) нарешті відкрило реальну перспективу вирішення одного з найскладніших питань міжнародних відносин повоєнного періоду. Проблематика Мадридського переговорного процесу не могла залишитися поза увагою вчених пострадянських держав, дослідницькі інтереси яких лежать у площині новітнього періоду історії країн близькосхідного регіону. З огляду на малодослідженість доробку сучасних науковців та важливість його врахування задля стабілізації ситуації в регіоні обрана тема статті видається досить актуальною.